

KRZYSZTOF LEŚNIEWSKI

MISTERIA INICJACJI CHRZEŚCIJAŃSKIEJ W DUCHOWEJ TRADYCJI PRAWOSŁAWIA

Święte misteria, jak w prawosławiu określa się sakramenty¹, są dane wierzącemu we wspólnocie Kościoła w celu zjednoczenia z Chrystusem². Każdy, kto pragnie być z Nim zjednoczony, musi mieć udział w Jego ciele, w Jego śmierci i zmartwychwstaniu. Poprzez święte misteria przekazywana jest odkupiająca, uświęcająca i przebóstwiająca łaska. Ich zadaniem jest przygotowywanie wierzących do życia wiecznego. Na tym ich rola się nie kończy, gdyż stanowią przedsmak całkowicie nowej rzeczywistości, która dopiero ma nadejść. Będąc uczestnikiem sakramentów, człowiek jest leczony przez przemieniające energie Boga.

Działanie świętych misterii nie jest uwarunkowane osobistą wiarą i stanem życia moralnego kapłanów ani też nie zależy od wiary i pragnienia

Dr Krzysztof LEŚNIEWSKI – adiunkt Katedry Teologii Prawosławnej w Instytucie Ekumenicznym KUL; adres do korespondencji – e-mail: lesni@kul.lublin.pl

¹ Ch. Y a n n a r a s. *The Freedom of Morality*. Transl. by E. Briere, Crestwood, NY 1984, s. 137-138: „If we use the word ‘mystery’ for these events, it is not to attribute to them an occult character, but to underline the truth that entry into the life of the Church, the ceaseless, dynamic act of approaching and participating in it, cannot be confined to perceptible symbols. The conventional language of our everyday discourse and our scientific relativism is not adequate to define it. Man has to participate totally if he is to come to know the possibilities of that life which is brought to fruition in the Church.”

² Kościół prawosławny zazwyczaj używa słowa misterium (gr. μυστήριον) w odniesieniu do rytów ustanowionych przez Boga, które objawiają i przekazują łaskę Bożą. Chrystus jest określany jako „pierwotne misterium” (por. J 1,1-18). Słowo μυστήριον wielokrotnie pojawia się na kartach Pisma świętego, by wskazywać na ukrytą i tajemniczą wolę Boga objawioną w Jezusie Chrystusie, która chce zbawić świat. Por. A. C. C a l i v a s. *Życie sakramentalne. W: Prawosławie. Światło wiary i zdroj doświadczenia*. Red. K. Leśniewski i J. Leśniewska. Lublin 1999 s. 176.

przyjmujących je osób, lecz „są instytucjami ustanowionymi przez Boga”³, który pragnie dzielić się przez nie Swym Boskim życiem i miłością. Sakramenty są „czynnościami świętymi, w których pod widzialnym znakiem udzielany jest niewidzialnie określony dar Ducha Świętego”⁴ W sakramentach odzwierciedla się natura Kościoła. Oczywiście działanie Ducha Świętego nie ogranicza się tylko do sakramentów, gdyż Duch tchnie kędy chce i nie wiadomo, skąd On przychodzi i dokąd idzie (por. J 3, 8).

W Kościele prawosławnym nie traktuje się liczby sakramentów w taki sam sposób, jak w Kościele rzymskokatolickim. Pojęcie misterium (gr. *μυστήριον*) posiada zarówno węższy, jak i szerszy zakres. Podkreśla się, że całe życie chrześcijańskie „powinno być postrzegane jako jedność, jedno misterium lub też jeden wielki sakrament, którego różnorodne przejawy wyrażane są poprzez szeroką skalę rozmaitych działań, z których jedne dokonywane są tylko raz w życiu, inne zaś nawet codziennie”⁵ Stąd też w rozumieniu prawosławnym charakter sakramentalny posiadają np. śluby monastyczne, wielkie poświęcenie wody w święto Objawienia Pańskiego, nabożeństwo pogrzebowe, namaszczenie monarchy, jak również wiele pomniejszych błogosławieństw, np. pól, domostw czy wina, oliwy, owoców, nasion zboża itp. Istotny jest fakt, że w przypadku każdego z tych sakramentaliów dochodzi do połączenia widzialnego zewnętrznego znaku i niewidzialnej wewnętrznej łaski.

W *Filokaliach* są nieliczne wzmianki na temat sakramentów. Dotyczą przede wszystkim misterium chrztu i Eucharystii. Wynika to z koncentracji tekstów filokalicznych na przekazaniu informacji związanych z metodą hezychastyczną i szeroko rozumianej wiedzy ascetyczno-mistycznej. Nauczanie o sakramentach miało charakter katafacyjny. Brało swój początek z paschalnego doświadczenia zmartwychwstałego Pana i obecności Ducha Świętego w Kościele. Autorzy antologii hezychastycznej doceniali wartość życia sakramentalnego jako rzeczywistości dostępnej dla wszystkich wierzących. Świadczą o tym choćby teksty samego św. Grzegorza Palamasa, który w wielu swych homiliach wypowiadał się na temat sakramentów jako środków przeobstwienia człowieka⁶

³ Tamże s. 178.

⁴ S. Bułgakow. *Prawosławie. Zarys nauki Kościoła prawosławnego*. Przeł. H. Paprocki, Białystok–Warszawa 1992 s. 126.

⁵ K. Ware. *Kościół prawosławny*. Przeł. W. Misijuk. Białystok 2002 s. 306-307.

⁶ Por. G. I. Mantzaridis. *Przeobstwienie człowieka. Nauka świętego Grzegorza Palamasa w świetle tradycji prawosławnej*. Przeł. I. Czackowska. Lublin 1997 s. 46-49.

Metropolita Hierotheos, w wyniku analizy dzieł św. Grzegorza Palamasa, dochodzi do wniosku, że „człowiek jest leczony przez życie sakramentalne i ascetyczne”⁷ Słowa te stanowią syntezę prawosławnego pojmowania życia duchowego. Metropolita Hierotheos wskazuje, że potępienie przez św. Grzegorza dwóch rodzajów herezji, a mianowicie mesalianizmu i barlaamizmu, stanowi jednoznaczny dowód na takie rozumienie życia duchowego. Pierwsza niebezpieczna skrajność, czyli mesalianizm, nadmiernie akcentowała rolę zmagania ascetycznych i różnego rodzaju praktyk pobożnościowych, w wyniku czego życie sakramentalne wychodziło poza orbitę duchowości. W drugiej natomiast, czyli barlaamizmie, przypisywano tak wielką wartość sakramentom, że aż zanegowano życie hezychastyczno-ascetyczne⁸ Konieczna jest harmonia między tymi skrajnościami. Zmagania ascetyczne nie mogą być metodą osiągnięcia samozbawienia, muszą gdzieś prowadzić. Natomiast aby życie sakramentalne było owocne, to potrzeba przygotowania, by jak najpełniej czerpać z jego bogactw. Dzięki praktykom ascetycznym chrześcijanie mogą łatwiej otworzyć się na uzdrawiające działanie niestworzonej Energii Bożej, jak również zachowywać łaskę Bożą, która udzielana jest im poprzez sakramenty⁹ Wiele zależy od stanu oczyszczenia duszy człowieka. Kościół prawosławny jest głęboko świadomy powiązania między etapami życia duchowego i sakramentami¹⁰ Z drugiej strony udział w sakramentach, otrzymywana za ich pośrednictwem Niestworzona Energia nie tylko leczy, ale również uzdalnia człowieka do coraz większego otwarcia na terapeutyczne działanie Boga i obdarza mocą do coraz większego wysiłku w zmaganiach duchowych, by w ramach współdziałania (gr. *συνέργεια*) z Bogiem wstępować na coraz wyższe etapy życia duchowego.

Z punktu widzenia oddziaływania terapeutycznego święte misteria można podzielić na trzy grupy. Do pierwszej z nich należy zaliczyć misteria inicjacji chrześcijańskiej: chrzest, bierzmowanie i Eucharystię. W skład

⁷ Hierotheos, Metropolitan of Nafpaktos. *Saint Gregory Palamas as a Hagiologist*. Transl. by E. Williams. Levia 1997 s. 372: „[...] man is cured by the sacramental and ascetical life”

⁸ Por. tamże s. 70.

⁹ H. Vlachos. *Orthodox Spirituality. A Brief Introduction*. Transl. by E. Mavromichali. Levia 1994 s. 66: „Through the sacraments, the uncreated grace and energy of God enters our heart; through ascetic practice on the one hand, we prepare the way of God’s grace to act therapeutically and redemptively within the heart; on the other hand we safeguard divine grace which we received through the sacraments.”

¹⁰ Por. Tamże, s. 73.

drugiej grupy wchodzi misteria leczące duszę i ciało człowieka, czyli spowiedź i namaszczenie świętym olejem. Trzecia grupa misteriów to sakramenty umacniające powołanie chrześcijanin w Kościele i w rodzinie, czyli „Kościele domowym”, a mianowicie kapłaństwo i małżeństwo.

Współczesny obrządek inicjacji do Kościoła prawosławnego składa się z trzech części: Nabożeństwa katechumenów, Nabożeństwa chrztu połączonego z bierzmowaniem i udzieleniem Komunii Świętej oraz Nabożeństwa ósmego dnia. Stanowi on odzwierciedlenie praktyk Kościoła pierwszych wieków. Z niewielkimi modyfikacjami te trzy nabożeństwa ukształtowały się między VIII a końcem XV wieku. Większość modlitw składających się na nie można znaleźć w kodeksach datowanych na VIII i IX wiek. Taki podział ma oczywiście charakter liturgiczny. Z teologicznego punktu widzenia przez misteria inicjacji chrześcijańskiej rozumie się sakramenty chrztu, bierzmowania i Eucharystii.

I. CHRZEST

Chrzest ma szczególne i niepowtarzalne znaczenie dla człowieka. Stanowi on początek nowego życia w Bogu i w Kościele. Dzięki niemu dokonuje się odnowienie obrazu i podobieństwa Bożego w osobie ludzkiej, czyli początek terapii na poziomie ontycznym. Jest ono możliwe dzięki łasce Ducha Świętego. Zmartwychwstanie duszy określane bywa jako „pierwsze zmartwychwstanie” jest niezmiernie istotne w całkowicie nowym życiu człowieka.

1. *Początek nowego życia*

Chrześcijanie stają się członkami Kościoła nie poprzez akceptację teoretycznych zasad postępowania czy zobowiązań moralnych, lecz przez misterium chrztu świętego, czyli duchowe narodziny. W tradycji prawosławnej kapłan dokonuje trzykrotnego zanurzenia w wodzie katechumena w Imię Trójcy Świętej. Wypowiada przy tym następujące słowa: „Sługa Boży [Służebnica Boża] jest chrzczony [chrzczona] w Imię Ojca, amen. I Syna, amen. I Ducha Świętego, amen”¹¹ Woda chrzcielna jest obrazem tego świata, w którym żyjemy, symbolem oczyszczenia i odrodzenia¹² W modlitwie poświęcenia wody chrzcielnej kapłan prosi Boga, aby stała się ona

¹¹ *Требник. Часть А.* Москва 1991 s. 51.

¹² A. Schmemmann. *Za życie świata.* Przeł. A. Kempki. Warszawa 1988 s. 61-62.

„wodą odkupienia, wodą uzdrowienia, wodą ocalenia, oczyszczenia ciała i ducha, odpuszczenia grzechów, oświecenia duszy, odnowienia ducha”¹³ Poprzez trzykrotne zanurzenie w wodzie otrzymuje się chrzest zanurzający w śmierć Chrystusa i w Jego zmartwychwstanie, który stanowi początek nowego życia (por. Rz 6, 3-5). Trzykrotne zanurzenie w wodzie chrztu i wynurzenie z niej to zatem nie typ czy pouczająca alegoria, ale rzeczywiste doświadczenie, polegające na podniesieniu egzystencji człowieka od naturalnej konieczności do wolności. Człowiek zostaje oczyszczony z grzechu i uwolniony z więzów śmierci. Oznacza to początek jego osobistego uczestnictwa w przebóstwieniu i odnowieniu w Chrystusie. Chrzest jest osobistą Paschą. Trzykrotne zanurzenie w wodzie wyraża rzeczywistość Misterium Paschalnego, a zarazem daje możliwość sakramentalnego uczestnictwa w rzeczywistości, która jest uobecniająco wspomniana i proklamowana. Chrzest jest zarówno grobem, jak i łonem matki. W tej perspektywie należy go postrzegać jako początek nowego życia w Chrystusie (por. J 3, 5)¹⁴

Osoba ludzka przestaje być „indywidualnym gatunkiem, zamkniętym kołem czysto biologicznego następstwa czy tylko jednostką społeczną”¹⁵ Wchodzi we wspólnotę świętych, sam otrzymując imię świętego i zaczyna potencjalnie urzeczywistniać w sobie chwałę Bożą. Z tego też względu obrządek chrztu ma charakter głęboko osobisty oraz bardzo wspólnotowy. Tak modlitwy, jak i cała akcja liturgiczna, towarzysząca zanurzeniu w wodzie, podkreśla znaczenie więzi wiary, nadziei i miłości, które Bóg ustanawia raz na zawsze poprzez chrzest¹⁶

Drugie błogosławieństwo, wypowiedziane przez kapłana jeszcze przed zanurzeniem katechumena w wodach chrztu, dotyczy oleju, będącego – podobnie jak woda – starożytnym symbolem religijnym: „symbolem światła, gdyż nim zapalano kaganki, i stąd symbol *radości*. Symbolem uzdrowienia, gdyż leczono nim chorych. Symbolem przymierza z Bogiem, albowiem pod koniec potopu Bóg zesłał Noemu gołębicę z gałązką oliwną na znak przebaczenia i pojednania”¹⁷ Kapłan w modlitwie prosi, aby sam Bóg pobłogosławił olej mocą i działaniem oraz zstąpieniem Ducha Świętego, tak

¹³ *Требник. Часть А* s. 47.

¹⁴ Por. Th. FitzGerald. *The Orthodox Rite of Christian Initiation*. „St Vladimir’s Theological Quarterly” 32: 1988 No 4 s. 321.

¹⁵ Yannaras. *The Freedom of Morality* s. 141: „Man ceases to be an individual species, a closed circuit of purely biological succession, a mere social unit”

¹⁶ FitzGerald. *The Orthodox Rite of Christian Initiation* s. 309.

¹⁷ Schmemmann. *Za życie świata* s. 63.

by się stał „namaszczaniem niezniszczalności” (cs. *помазание нетления*), „orężem sprawiedliwości” (cs. *оружие правды*), odnowieniem duszy i ciała (cs. *обновление души и тела*), „przepędzeniem wszelkiego działania diabelskiego” (cs. *всякого дьявольскаго действия отгнание*), „przemianą wszelkiego zła” (cs. *изменение всех зол*)¹⁸ Po poświęceniu oleju kapłan namaszcza katechumena, wypowiadając przy tym słowa: „Zostaje namaszczony sługa Boży [służebnica Boża] (imię), olejem radości, w Imię Ojca, i Syna i Ducha Świętego. W momencie namaszczania poszczególnych części ciała, na których czyni znak krzyża, dopowiada cel swego działania. I tak, gdy namaszcza piersi, to mówi: „W celu uzdrowienia duszy i ciała” (cs. *Во исцеление души и тела*). Gdy namaszcza uszy: „W celu zachowania wiary” (cs. *В слышание веры*). Gdy namaszcza ręce: „Twoje ręce uczyniły mnie i stworzyły mnie” (cs. *Руце Твои сотвористе мя, и создаете мя*). Gdy namaszcza nogi: „Aby chodził on [chodziła ona] na stopach Twoich przykazań” (cs. *Во еже ходили ему [ей] по стопам заповедей Твоих*)¹⁹ Następnie zostaje namaszczone ciało katechumena. To namaszczenie poświęconym olejem stanowi bezpośrednio przygotowanie do samego aktu chrztu w Imię Trójcy Przenajświętszej. W ten symboliczny sposób cały człowiek, wraz z ciałem i duszą, zostaje oddany Bogu, by odtąd strzegł wiary i zachowywał Boże przykazania.

W czasie chrztu dokonuje się „transformacja natury człowieka oraz jego sposobu egzystencji – jego przemienienie ontologiczne”²⁰ Ten fakt jest bardzo istotny w refleksji nad sakramentami w perspektywie terapeutycznej. Chrzest bowiem otwiera człowiekowi możliwość pełnego uleczenia, w jego najgłębszych strukturach. Mikołaj Kabasilas nauczał, że spośród wielu lekarstw, które były udzielane chorej ludzkości, jedynie śmierć Chrystusa spowodowała prawdziwe życie i zdrowie. Z tego względu, aby przyjąć to lekarstwo, czyli narodzić się na nowo, żyć błogosławionym życiem oraz być uzdrowionym, trzeba wyznać wiarę i umrzeć śmiercią Chrystusa. W ten sposób rodzi się chrześcijanin mocą nowego prawa, które jest prawem duchowym, gdyż Duch Święty czyni wszystko²¹ Transformacja natury ludzkiej

¹⁸ *Требник. Часть А* s. 49.

¹⁹ Tamże s. 50-51.

²⁰ Yannaras. *The Freedom of Morality*, s. 142: „The baptism marks the beginning and also the culmination of the new human ethos inaugurated by the Church, the transformation of man’s nature and his mode of existence – his ontological transfiguration.”

²¹ Por. Νικόλαος Καβασίλας [Nicholaos Cabasilas]. *Περὶ τῆς ἐν Χριστῷ Ζωῆς* II § 18. Por. *The Life in Christ*, transl. by C.J. de Catanzaro. Crestwood, N.Y. 1974 s. 94-95.

dokonująca się mocą łaski Bożej to odnowienie sięgające dalej, niż jest to możliwe na poziomie moralności, gdyż jest niczym innym, jak śmiercią „starego człowieka”, w sensie autonomicznej indywidualności i zmartwychwstaniem osoby ludzkiej otwartej na osobową wspólnotę. Skoro natura istnieje jedynie w osobach, to jej przemiana jest możliwa jedynie poprzez osobowe urzeczywistnienie się w wolności. Do uzdrowienia człowieka na poziomie natury trzeba jego pierwotnej decyzji, by chciał uwolnić się od egzystencjalnej autonomii swej natury i zapragnął życia we wspólnocie miłości z Bogiem i świętymi, gdyż to ona jest „ontologicznym założeniem wstępnym dla zróżnicowania i wolności”²² Ta decyzja człowieka staje się początkiem „odrodzenia egzystencji poprzez energię Ducha Świętego”²³ Oczywiście, trzeba pamiętać, że Bóg nie łamie wolności człowieka.

W procesie przemiany ontologicznej, mającej początek w chrzcie, konieczna jest dobrowolna współpraca z Bogiem w sferze moralnej, by urzeczywistnić w swej egzystencji podobieństwo do obrazu Bożego. Wolność stworzona znaczy tragiczny podział między osobą i naturą. Wolność osoby pozostaje w opozycji do autonomii natury również i po chrzcie. To napięcie w niczym nie podważa skutków chrztu, lecz tym bardziej wskazuje, że zmartwychwstanie człowieka poprzez chrzest jest darem łaski i ten dar w niczym nie pozbawia wolności i jej skutków w naturze, jak również nie zniekształca ontologicznej jedności osoby i natury²⁴

Terapia człowieka, leczenie jego natury i zbuntowanej wolności, musi sięgnąć głębiej niż tylko poziom jego wyborów moralnych, tak głęboko, jak głęboko sięgają podstawy antropologii chrześcijańskiej, czyli do faktu stworzenia na obraz i podobieństwo Boże. Tam bowiem są korzenie jego wolności stworzonej, najcudowniejszego i najtrudniejszego daru upodabniającego do Boga.

2. *Odnowienie obrazu i podobieństwa Bożego*

Zanim katechumen zostanie ochrzczony, konieczne są egzorcyzmy, gdyż jest on szczególnie podatny na wpływy złych duchów. Modlitwy, których treścią jest wyrzucenie złego ducha i prośba o niepodleganie jego wpływom, stanowią zdecydowane przypomnienie, że szatan jest realną osobą, która

²² Yannaras. *The Freedom of Morality* s. 144: „the ontological precondition for distinctiveness and freedom”

²³ Tamże s. 144: „the rebirth of existence through the energy of the Holy Spirit”

²⁴ Por. tamże s. 145.

pragnie działać na szkodę człowieka stworzonego na obraz i podobieństwo Boże. Po wyrzuceniu różnego rodzaju złych duchów²⁵ kapłan prosi Boga, aby katechumen stał się „rozumną owieczką stada Chrystusowego, dzieckiem światłości i dziedzicem Królestwa Bożego”²⁶ Wyrzeczenie się szatana ma miejsce w przedsionku cerkwi. Wyraża się ono zarówno w słowach, jak i działaniu. Katechumen oraz jego rodzice chrzestni podczas trzykrotnego pytania przez kapłana: „Czy wyrzekasz się szatana i wszystkich jego dzieł, i wszystkich jego aniołów, i wszystkich tych, którzy mu służą, i całej pychy jego?”, zwróceniu są ku zachodowi, starożytnemu symbolowi zła. Po udzieleniu trzykrotnej odpowiedzi: „Wyrzekam się!”, kapłan nakazuje im: „Dmuchiń i napluj na niego!”²⁷ W ten symboliczny sposób katechumen wyrzuca z siebie tchnienie pochodzące od szatana i wyraża pogardę dla niego samego i wszystkich jego dzieł. Nie chce już od tej pory mieć z nim nic wspólnego. Dialog kapłana z katechumenem i rodzicami chrzestnymi trwa dalej. Po wyrzeczeniu się tego wszystkiego, co przynależy do królestwa ciemności, kapłan trzykrotnie pyta o to, czy katechumen chce się połączyć z Chrystusem. Uzyskanie odpowiedzi pozytywnej stanowi podstawę do pytania o wiarę w Niego (zawierzeniu Jemu), po którym dopiero następuje Niceo-konstantynopolitańskie Wyznanie Wiary. Na potwierdzenie decyzji przyłgnięcia do Chrystusa kapłan jeszcze raz pyta: „Czy połączyłeś [połączyłaś] się z Chrystusem?” Całość nabożeństwa katechumenów kończy się modlitwą, w której kapłan prosi o odnowienie katechumena i napełnienia go mocą Ducha Świętego, aby nie był już „dzieckiem ciała (cs. *чадо тела*), lecz dzieckiem Twojego Królestwa (cs. *чадо Твоего Царства*)”²⁸

W świetle tak bardzo realistycznego traktowania szatana oraz przekonania o tym, że konieczne jest zerwanie z nim wszelkich powiązań, wynikających z upadku pierwszych rodziców, głębiej można wnikać w teologię chrztu. Dla Kościoła prawosławnego starożytne nabożeństwo katechumenów jest bardzo istotną częścią wprowadzenia do wspólnoty wierzących nowych członków. Wynika to z przekonania, że grzech pierwszych rodziców dał dostęp złemu duchowi do najgłębszych struktur osoby ludzkiej. Konieczne jest zatem, by katechumen miał świadomość, że wyznanie wiary w Trój-jedynego Boga to rzeczywistość, która dotyczy całej jego osoby. Drama-

²⁵ *Требник. Часть А* s. 31: „Ducha kłamstwa, ducha zła, ducha bałwochwalstwa, ducha chciwości, ducha kłamstwa i wszelkiej nieczystości, który pochodzi od diabła”

²⁶ Tamże, s. 31-32.

²⁷ Tamże, s. 33-34.

²⁸ Tamże, s. 38.

tyczne w formie i treści wyrzeczenie się złego ducha dotyczy nie tylko jego woli, ale również zmian, do jakich doszło, w wyniku grzechu pierwszych rodziców, na poziomie ontycznym. Stanowi ono bowiem bezpośrednio przygotowanie do odnowienia obrazu i podobieństwa Bożego, jakie następuje w wyniku chrztu. Jak ono się dokonuje? Na to pytanie znaleźć można odpowiedź w tradycji filokalicznej. Wybitni jej przedstawiciele w różnych kontekstach dotyczących problemów wynikających z faktu stworzenia człowieka na obraz i podobieństwo Boże oraz powołania człowieka do upodobniania się do Boga. Refleksje autorów hezychastycznych świadczą, że nauczana przez nich droga powrotu do Boga uwzględniała wszystko, co dotyczyło natury człowieka oraz skutków upadku pierwszych rodziców.

W tradycji filokalicznej skutki chrztu są odnoszone już do samego faktu stworzenia człowieka na obraz i podobieństwo Boże. Klasyczne w tym względzie są słowa św. Diadocha z Fotike, który nauczał o dwóch darach ofiarowywanych człowiekowi poprzez chrzest. Pierwszy z nich staje się udziałem człowieka już w czasie chrztu, gdy łaska Boża odnawia go podczas zanurzenia w wodzie, oczyszczając obraz Boży z wszelkich brudów grzechu. Drugi dar dotyczy podobieństwa Bożego i zakłada współpracę z Bogiem²⁹ Możliwość urzeczywistnienia podobieństwa rozpoczyna się wraz z gotowością umysłu (gr. νοῦς) do świadomego współdziałania z łaską Ducha Świętego. Realizacja podobieństwa nie dokonuje się automatycznie, sama przez się, lecz zależy od człowieka pragnącego osiągnąć podobieństwo do Boga³⁰ Według św. Grzegorza Palamasa poprzez łaskę chrztu stworzony na obraz Boży człowiek zostaje oczyszczony, napełniony światłością, a zarazem zostaje obdarzony mocą do osiągnięcia podobieństwa do Boga, czyli przebóstwienia, które uniemożliwił upadek pierwszych rodziców³¹ O podwójnym oczyszczeniu człowieka podczas chrztu, a mianowicie o oczyszczeniu przez wodę i ducha nauczał św. Grzegorz z Nazjanzu. Wynikało to z jego przekonania, że osoba ludzka składa się z dwóch składników, z których

²⁹ Św. Jan Damasceński nauczał, że „Duch odnawia w nas [Boży] obraz i podobieństwo, a woda dzięki łasce Ducha oczyszcza ciało z grzechu i uwalnia od zniszczenia. Woda wyobraża sobą śmierć, Duch zaś udziela zadatku życia” (*Wykład wiary prawdziwej*. PG 94, 1121. W: Św. Jan Damasceński. *Wykład wiary prawdziwej*. Przeł. B. Wojkowski. Warszawa 1969 s. 206).

³⁰ Por. Ἀγίος Διάδοχος Φωτικῆς [Diadoch z Fotiki]. *Κεφάλαια πρακτικὰ γνώσεως καὶ διακρίσεως πνευματικῆς* [O duchowym poznaniu i rozróżnianiu] 89. W: *Φιλοκαλία τῶν ἱερῶν μητρίκων*. Τόμος Α'. Ἀθῆναι 1982 s. 265-266.

³¹ Por. Π. Κ. Χρήστου. *Γρηγορίου τοῦ Παλάμα Συγγράμματα*. Τ. 2. Θεσσαλονίκη 1966 s. 142.

pierwszy, czyli ciało, jest widzialnej natury, a drugi, czyli dusza, jest niewidzialnej natury. To drugie oczyszczenie, które przychodzi w sposób „niecielesny” i niewidoczny jest rzeczywiste i oczyszczające do głębi. Ono bez ognia nas przetapia i stwarza na nowo³²

Św. Diadoch z Fotike w kontekście chrztu odniósł się również do przekonań bliżej nieokreślonych oponentów, którzy byli przeświadczeni, że w umyśle ochrzczonego mają swe miejsce zarówno łaska, jak i grzech, czyli duch prawdy i duch błędu. Ojciec neptyczny wyjaśniał, że na bazie swoich studiów nad Słowem Bożym oraz wewnętrznej intuicji doszedł do zupełnie innego wniosku. Dokonuje on rozróżnienia, wskazując na całkowicie odmienny sposób oddziaływania dobra i zła osobowego, Szatana i Ducha Świętego na człowieka, przed chrztem i po nim. Przed chrztem łaska zachęca człowieka do czynienia dobra od zewnątrz, podczas gdy Szatan kryje się w nim, starając się zablokować umysłowi (gr. νοῦς) drogi do osiągnięcia bliskości z Bogiem. Za sprawą chrztu dokonuje się istotna zmiana tego stanu, gdyż od momentu odrodzenia duchowego demon zostaje wyrzucony na zewnątrz, a łaska Boża staje się wewnętrzną. Po chrzcie Szatan nie ustaje w swoich atakach na duszę, zdarza się nawet, że są one o wiele bardziej intensywne niż wcześniej, ale są to ataki z zewnątrz, nie jest on obecny w duszy wraz z łaską. Stara się przytępić umysł poprzez czerpanie rozkoszy z bezrozumnych przyjemności. Bóg, szanując stworzoną wolną wolę człowieka, dozwala na takie działanie Szatana, pragnąc, by człowiek po przejściu prób i doświadczeń, mógł w końcu dojść do pełnej radości Bożych błogosławieństw (por. Ps 66, 12)³³

Skutek upadku Adama dotyczył zarówno duszy jak i ciała człowieka. Dusza została skalana, a ciało stało się podległe zepsuciu. Bóg nie pozostawił jednak człowieka w tym stanie choroby duszy i ciała. Otworzył drogę do narodzenia na nowo, dzięki któremu nie pozostaje niewolnikiem Szatana. Stąd też nie dziwi retoryczne pytanie: „Gdy poprzez święty chrzest łaska Boża w swej nieskończonej miłości przenika rysy obrazu Bożego – poprzez to, odnawiając w duszy zdolność do osiągania Bożego obrazu – to jakie tam jest miejsce dla diabła?”³⁴ Nie można jednak zapominać, że „choć chrzest usuwa wszelką plamę powstałą w wyniku grzechu, to jednak nie leczy od razu dualizmu naszej woli ani nie chroni przed kłamliwymi słowami czy atakami demonów”³⁵

³² Por. Grzegorz z Nazjanzu. *O świętym chrzcie* 8. PG 36, 368. W: Święty Grzegorz z Nazjanzu. *Mowy wybrane*. Warszawa 1967 s. 439-440.

³³ Ἄγιος Διάδοχος Φωτικῆς [Diadoch z Fotike]. *Κεφάλαια πρακτικὰ γνώσεως καὶ διακρίσεως πνευματικῆς* [O duchowym poznaniu i rozróżnianiu] 76 s. 258.

³⁴ Tamże 78 s. 259.

³⁵ Tamże 78 s. 259.

Mikołaj Kabasilas, analizując grzech, wskazuje że grzech to nie tylko problem działania, ale również stanu (nawyku, przyzwyczajenia – ang. *habit*). Działanie, czyli czyn, porównuje do wystrzelonej strzały, która trafia do celu, wskutek czego powstaje rana w tych, którzy to czynią. Do stanu grzeszności dochodzi wskutek złych czynów, tak jak może dojść do choroby wskutek spożycia zepsutego jedzenia. Cechuje się trwałością, zniewala duszę i umysł, a co gorsze – sprawia, że człowiek staje się one zdolny do popełniania coraz to bardziej niegodziwych czynów. Wskutek tego grzech nie ma końca, gdyż nawyk do zła ciągle rodzi nowe złe czyny, a ich kumulacja wzmacnia nawyk. Proces ten wciąż ulega wzmocnieniu i ma charakter ciągły. Cały człowiek poddaje się złu. Z chwilą gdy Adam, wzgardziwszy swym dobrym Mistrzem, uwierzył złemu, jego dusza utraciła zdrowie, a jego wola została sprowadzona na manowce. Od tego czasu ciało również ma udział w złych doświadczeniach duszy, tak jak uprzednio miało udział we wspólnym dobru. Skoro nasza natura pochodzi od pierwszego ciała, zatem również grzeszność przechodziła z pokolenia na pokolenie poprzez ciało. Dusza każdego człowieka dziedziczyła grzeszność pierwszego człowieka, Adama. Rozszerza się od jego duszy do jego ciała, a następnie od jego ciała do ciał tych wszystkich, którzy pochodzą od niego, jak również od tych ciał do dusz³⁶ Kabasilas odwołuje się do obrazu „starego człowieka”, którego otrzymaliśmy jako „nasienie zła” od naszych przodków, w nawiązaniu do wersetu Psalmu: „Od łona matki występni zeszli na bezdroża, od urodzenia zbłądzili głosiciele kłamstwa” (58, 4). To, co najgorsze w tym procesie, to nie tyle ciągłość zła, lecz postępujący rozwój choroby. Prawdopodobnie z tego właśnie względu ludzkość nie była w stanie sama siebie uzdrowić. Brak jakiegokolwiek doświadczenia wolności sprawił, że ludzie nie byli w stanie nawet dążyć do jej pragnienia i walki z tyranem³⁷ Poprzez obmycie w wodach chrztu dokonuje się uwolnienie się człowieka z krępujących go więzów, kary, choroby i śmierci. Człowiek nie tylko zostaje wyzwolony od grzeszności, staje się również „dziedzicem nowego życia”, uwolnionym od „każdego nawyku i działania grzechu”, mającym udział „w życiodajnym zdrowiu, którego udziela Chrystus”³⁸

Wyzwolenie spod tyranii grzechu stało się możliwe ze względu na śmierć Chrystusa i Jego Zmartwychwstanie. Zbawiciel w misterium chrztu obdarza

³⁶ Por. Νικολάου Καβασίλας [Nicholaos Cabasilas]. *Περὶ τῆς ἐν Χριστῶ Ζωῆς* II § 7. Por. *The Life in Christ* s. 76-77.

³⁷ Tamże s. 77

³⁸ Tamże s. 77-78.

nowym życiem i zdrowiem. Przywraca umarłych do życia, obdarza niewolników wolnością³⁹ Narodzenie w chrzcie jest „początkiem życia przyszłego”, do którego przygotować się można jedynie poprzez przyjęcie „życia Chrystusa tu i teraz”⁴⁰ Mikołaj Kabasilas odwołuje się do bardzo obrazowego porównania: „Tak jak jest niemożliwe, by żyć biologicznym życiem bez otrzymania narządów Adama oraz ludzkich zmysłów i umiejętności, niezbędnych do tego życia, podobnie nikt nie może dotrzeć żywy do błogosławionego świata bez bycia przygotowanym przez życie Chrystusa i bycia ukształtowanym według Jego obrazu”⁴¹

3. „Pierwsze zmartwychwstanie” mocą Ducha Świętego

Ponowne narodzenie, jakie dokonuje się poprzez chrzest, zawsze dokonuje się mocą Ducha Świętego, który przybiera różne imiona i działa w różny sposób w każdej osobie. Św. Maksym Wyznawca, nawiązując do fraz z Ewangelii według św. Jana (3, 5) o odrodzeniu z wody i ducha oraz Ewangelii według św. Mateusza (3,11) o chrzcie w Duchu Świętym i ogniu, wyjaśnia, że te cztery określenia: „woda”, „Duch”, „ogień” i „Duch Święty” zostały użyte dla osoby Ducha Świętego. Duch Święty jest przez niektórych określany jako „woda”, gdyż oczyszcza z zewnętrznych plam (skaz, brudów) ciała. Inni nazywają Go po prostu „duchem”, ponieważ daje im siły do praktykowania cnoty. Dla jeszcze innych jest „ogniem”, albowiem oczyszcza ze skaz, które znajdują się głęboko w duszy. Jeszcze inni określają Go Duchem Świętym, ponieważ darzy mądrością i wiedzą duchową⁴²

Dzięki łasce otrzymanej poprzez chrzest dusza człowieka zmartwychwstaje i rozpoczyna nowe życie. Św. Grzegorz Palamas nazywa je „pierwszym zmartwychwstaniem”⁴³, gdyż dokonuje się w życiu doczesnym i poprzedza zmartwychwstanie ciała, które nastąpi w czasie ostatecznym. Przebóstwiająca łaska chrztu odnawia również ciało, ale to odnowienie „dostrze-

³⁹ Por. Νικόλαος Καβάσιλας [Nicholaos Cabasilas]. *Περὶ τῆς ἐν Χριστῶ Ζωῆς* II § 8. Por. *The Life in Christ* s. 78.

⁴⁰ Por. Νικόλαος Καβάσιλας [Nicholaos Cabasilas]. *Περὶ τῆς ἐν Χριστῶ Ζωῆς* II § 9. Por. *Life in Christ* s. 80-81.

⁴¹ Tamże s. 81.

⁴² Ἄγιος Μάξιμος Ὁμολογητῆς [św. Maksym Wyznawca]. *Περὶ θεολογίας καὶ τῆς ἐνσαρκῶ οἰκονομίας τοῦ υἱοῦ τοῦ Θεοῦ* [*Pierwsza centuria o teologii*] 63. W: *Φιλοκαλία τῶν ἱερῶν νηπτικῶν*. Τόμος Β' Ἀθῆναι 1984 s. 61.

⁴³ Grzegorz Palamas. *Homilia* 16. PG 151, 217 AB. Por. Mantzaridis. *Przebóstwienie człowieka* s. 52.

gane jest bardziej (kontemplowane) oczyma wiary niż oczyma natury, uchwycić je można dzięki nadziei”⁴⁴ Znajdujemy tutaj nawiązanie do ewangelijskiej koncepcji „małego zmartwychwstania duszy” (gr. *μικρά τῆς ψυχῆς ἀνάστασις*), która sama w sobie miała charakter platonizujący. Św. Grzegorz dokonał jednak jej twórczej transformacji, interpretując ją w sposób obiektywny i sakramentalny. Dla niego bowiem „zmartwychwstanie duszy” było jedynie antycypacją „zmartwychwstania ciała”, które będzie miało miejsce w Dniu Ostatecznym⁴⁵ Autor wielkiej syntezy hezychazmu nie opisuje, w jaki sposób oddziałuje łaska chrztu na ciało, ale zgodnie z logiką Wcielenia uważa, że musi ona mieć odniesienie do całego człowieka. Koncentruje się raczej na ukazaniu dynamicznego charakteru daru Boga, w wyniku którego „ochrzczony człowiek staje się synem Boga, a jednocześnie oczekuje usynowienia; jest odnowiony i spodziewa się odnowienia; jest przebóstwiony i oczekuje przebóstwienia”⁴⁶ Dopiero bowiem w „drugim zmartwychwstaniu”, czyli w czasie paruzji, wypełnią się wszystkie obietnice Boga. Św. Grzegorz Palamas bardzo często nawiązuje do chrztu w swych *Homiliach*, co świadczy o tym, jak wielkie znaczenie miał w jego nauczaniu⁴⁷ Teologia sakramentalna i eklezjologia stanowiła dla niego podstawę nauki o przebóstwieniu człowieka. Chciał w ten sposób jednoznacznie wskazać, by w żaden sposób nie wiązać przebóstwienia z własnymi zasługami człowieka, a jedynie traktować jako dar, który jest dobrowolny i wspólny dla wszystkich ochrzczonych⁴⁸

Problem wolnej woli człowieka w relacji do chrztu precyzowało nauczanie św. Symeona Nowego Teologa. Podkreślał on, że chrzest nie pozbawia człowieka daru wolnej woli czy wolności wyboru, lecz obdarza go wolnością od bycia tyranizowanym przez diabła, chyba że sam tego chce. Po chrzcie w mocy człowieka jest dokonanie wyboru między trwaniem w zachowywaniu przykazań Chrystusa lub zejście z Jego drogi i ponowne wpadnięcie w ręce wroga – diabła⁴⁹ Dobrowolne podporządkowanie woli diabła i spełnianie jego zachcianek nie alienuje jednak w żaden sposób od natury stwo-

⁴⁴ Mantzaridis. *Przebóstwienie człowieka* s. 53.

⁴⁵ J. Meyendorff. *A Study of Gregory Palamas*. Transl. by G. Lawrence. Leighton Buzzard, Beds 1974² s. 154-155.

⁴⁶ Mantzaridis. *Przebóstwienie człowieka* s. 53. Por. Grzegorz Palamas. *Homilia* 16. PG 151, 216 CD.

⁴⁷ Por. Grzegorz Palamas. *Homilia* 3. PG 151, 32-48; *Homilia* 16. PG 151, 189-220; *Homilia* 29. PG 151, 364-376; *Homilia* 30. PG 151, 376-388; *Homilia* 41. PG 151, 513-525.

⁴⁸ Por. Meyendorff. *A Study of Gregory Palamas* s. 161.

⁴⁹ Συμεών Νέος Θεολόγος [Symeon Nowy Teolog]. *Κεφάλαια πρακτικά και θεολογικά* [Rozdziały praktyczne i teologiczne] 109. W: *Φιλοκαλία τῶν ἱερῶν νηπτικῶν*. Τόμος Γ' Ἀθῆναι 1991 s. 258.

rzanej. Jesteśmy bowiem stworzeni przez Boga jako dobrzy. Niezależnie od naszej woli, od wyborów dobra i zła, na poziomie natury pozostaniemy niezmieleni. Św. Symeon, by lepiej zobrazować tę prawdę, odwołuje się do symboliki noża, który może być użyty zarówno w dobrym, jak i złym celu, a mimo to pozostaje w swej naturze żelazem. Podobnie też człowiek nie jest w stanie oderwać się od swej natury⁵⁰ Ktoś, kto jest ochrzczony w Chrystusie i w Niego wierzy, ma udział w łasce Ducha Świętego, dopóki nie ulegnie wpływom złego ducha i nie skazi swej wiary złymi czynami. Przyoblekając się w Chrystusa, poprzez ochrzcenie w Chrystusie (por. Ga 3, 27), człowiek może mieć udział w niezliczonych darach łaski (por. 1 Kor 12, 8-10.28)⁵¹

Mikołaj Kabasilas nauczał, że chrzest ma za zadanie przygotować do życia przyszłego poprzez uwolnienie od grzechów, pojednanie i zjednoczenie człowieka z Bogiem oraz otwarcie oczu, aby dusza mogła dostrzegać światłość Bożych promieni⁵² Istota życia przyszłego wieku została zdefiniowana jako poznanie Boga, które ma wschodzić jak słońce dla dusz tych, którzy zostali wprowadzeni w misterium. Taka jest bowiem logika przekazu ewangelicznego: „A to jest życie wieczne: aby znali Ciebie, jedyne prawdziwego Boga, oraz Tego, którego posłałeś, Jezusa Chrystusa” (J 17, 3). Bizantyński autor „Życia w Chrystusie” łączy te słowa z odpowiednio dobranymi słowami mądrości Starego Testamentu: „Ciebie znać – [...] oto źródło nieśmiertelności” (Mdr 15, 3). Swoje rozważania na temat misterium chrztu kończy stwierdzeniem, że jest ono „początkiem życia w Chrystusie, sprawiającym, że ludzie istnieją, żyją i doskonalą się w prawdziwym życiu i bycie”⁵³

II. BIERZMOWANIE

Misterium bierzmowania stanowi integralną część obrzędów włączenia w Kościół nowego chrześcijanina. Poprzez ten sakrament nowo ochrzczony otrzymuje „pieczęć daru Ducha Świętego”, co jest jego osobistą Pięćdziesiątnicą. Przyobleczenie się Chrystusa nadaje nową tożsamość dziecka Bożego oraz daje rzeczywisty udział we wspólnocie Kościoła.

⁵⁰ Tamże 110 s. 258.

⁵¹ Por. Νικήτας Στηθάτος [Niketas Stethatos]. *Τρίτη γνωστικῶν κεφαλαίων ἐκκτοντάς περὶ ἀγάπης καὶ τελειώσεως βίου* [O duchowej wiedzy, miłości i doskonałości życia] 86. W: *Φιλοκαλία τῶν ἱερῶν νηπτικῶν*. Τόμος Γ' Ἀθήναι 1991 s. 351.

⁵² Por. Νικόλαος Καβάσιλας [Nicholaos Cabasilas]. *Περὶ τῆς ἐν Χριστῷ Ζωῆς* II § 22; por. *The Life in Christ* s. 101.

⁵³ Tamże s. 101.

1. *Osobista Pięćdziesiątnica nowo ochrzczonego*

Bierzmowanie nowo ochrzczonego ma miejsce po chrzcie⁵⁴ i nałożeniu na niego białej szaty, symbolizującej „szatę sprawiedliwości” Wyraża ona rzeczywistość wcielenia w Chrystusa, w Jego śmierć i zmartwychwstanie. W modlitwie poprzedzającej udzielenie neoficie tego sakramentu kapłan prosi Wszechmocnego Boga, „źródło wszelkiego dobra, słońce prawdy, które zajaśniało pogrążonym w mrokach światłem zbawienia”, o „pieczęć daru Świętego i wszechmocnego oraz godnego czci Ducha i uczestnictwo w Świętym Ciele i drogocennej Krwi Chrystusa”⁵⁵ Ważnym wątkiem tej modlitwy jest również prośba o utwierdzenie neofity w prawdziwej wierze oraz wybawienie od złego i wszystkich jego dzieł.

Następnie neofita zostaje namaszczony przez kapłana świętym krzyżem. Święty olej nakłada się na czoło, powieki, nozdrza, wargi, uszy, piersi, ręce i stopy podczas czynienia znaku krzyża. Za każdym razem kapłan wypowiada słowa: „Pieczęć daru Ducha Świętego. Amen”⁵⁶ Formuła liturgiczna jednoznacznie wskazuje, że neofita otrzymuje dar Ducha Świętego. Tym samym nie ma możliwości, by bardziej koncentrować się na darach Ducha Świętego niż na Nim samym. Akcentowanie indywidualnej relacji z Osobą Ducha Świętego wynika z traktowania, przez prawosławnych chrześcijan, namaszczenia krzyżem jako osobistej Pięćdziesiątnicy wierzącego.

Ten sam Duch, który zstąpił na Apostołów w czasie pierwszej Pięćdziesiątnicy, przychodzi, aby zamieszkać w nowo ochrzczonego i obdarzyć go mocą do życia w Chrystusie. To życie w Chrystusie staje się możliwe do urzeczywistnienia przez Ducha Świętego, który wzmacnia siły wewnętrznego człowieka (por. Ef 3, 16).

Człowiek narodził się na nowo w czasie chrztu. Ten dar nowego życia jest darem Ducha Świętego. Namaszczenie poszczególnych części ciała symbolizuje namaszczenie i uświęcenie całego człowieka, aby w całej swej pełni był świątynią Bożą i całego siebie oddał w miłości na służbę Bogu i światu. Jako cały, czyli zarówno jego ciało, dusza, jak i duch, ma bezpośrednie odniesienie do Boga. Tak należy rozumieć Pawłowe określenie człowieka jako „świątyni Boga” (por. 1 Kor 3, 17). Człowiek otrzymał swe powołanie

⁵⁴ Fitz Gerald. *The Orthodox Rite of Christian Initiation* s. 322: „In the Initiation rite of the Orthodox Church, the continuity between Baptism and the Chrismation is maintained. Chrismation is not viewed primarily as the completion of Baptism but rather as its sequel”

⁵⁵ *Требник. Часть А* s. 53-54.

⁵⁶ Tamże s. 55.

do stania się takim, jakim ma być w zamyśle Bożym, za sprawą Ducha Świętego i w Duchu Świętym⁵⁷

2. Przyobleczenie się w Chrystusa

Sakrament daru Ducha Świętego, jak często w tradycji prawosławnej określa się bierzmowanie, ma również odniesienia do Chrystusa. Logika zachowania równowagi trynitarnej zakłada, że wymiar pneumatologiczny sakramentu bierzmowania jest zrównoważony wymiarem chrystologicznym. Potwierdza ją na przykład fakt, że bezpośrednio po namaszczeniu krzyżem trzykrotnie śpiewa się: „Wszyscy, którzy zostaliście ochrzczeni w Chrystusie, przyoblekliście się w Chrystusa. Amen”⁵⁸ W komentarzu do sakramentu bierzmowania św. Mikołaj Kabasilas wyjaśnia, że ludzie byli trojako oddzieleni od Boga, zanim Bóg stał się człowiekiem, a mianowicie poprzez naturę, poprzez grzech i poprzez śmierć. Zbawiciel usunął wszystkie trzy przeszkody. Pierwszą z nich, czyli naturę, pokonał poprzez uczestnictwo w człowieczeństwie, drugą, czyli grzech – poprzez swoją śmierć na krzyżu, a trzecią, czyli panowanie śmierci, całkowicie wyeliminował z naszej natury poprzez swoje zmartwychwstanie. W tym kontekście przypomina nauczanie św. Pawła z 1 Listu do Koryntian „Jako ostatni wróg zostanie pokonana śmierć” (1 Kor 15, 26). Ci bowiem, którzy są dziedzicami nieśmiertelnego Boga, powinni być wolni od zepsucia (por. 1 Kor 15, 50)⁵⁹

Tak jak chrzest odnoszony jest do chrztu Chrystusa w Jordanie, tak też bierzmowanie jest uobecniającym wspomnianiem (gr. ἀνάμνησις) Jego „namaszczenia” przez Ducha Świętego, którego obecność została objawiona pod postacią gołębiczy (por. Mt 3, 16). Św. Piotr w czasie Pięćdziesiątnicy był o tym głęboko przekonany, gdy nauczał: „Znacie sprawę Jezusa z Nazaretu, którego Bóg namaścił Duchem Świętym i mocą” (Dz 10, 38).

Poprzez bierzmowanie nowo ochrzczone nie tylko ma w Ciele Chrystusa, ale również zostaje naznaczony pieczęcią osobistej i wyjątkowej wspólnoty z Trójcą Świętą poprzez osobową obecność Ducha Świętego w tajemniczych głębinach swej hipostazy. Ta różnorodna i niepowtarzalna inność każdej z namaszczonej osób stanowi dla Kościoła wspaniały skarb. Kościół postrzega ją jako „nową możliwość dla prawdziwego życia darów Ducha, które

⁵⁷ Por. S c h m e m a n n. *Za życie świata* s. 65-66.

⁵⁸ *Требник. Часть А* s. 55. Por. Ga 3, 27.

⁵⁹ Por. Ν ι κ ό λ α ο ς Κ α β ά σ ι λ α ς [Nicholaos Cabasilas]. *Περὶ τῆς ἐν Χριστῷ Ζωῆς* II § 22; por. *The Life in Christ* s. 106.

mają być urzeczywistnione i objawione wraz z obrazem Chrystusa uwalniającego oraz odnawiającego życie w całej pełni sposobu Boskiego życia”⁶⁰ Nowe życie w Chrystusie, jakie staje się udziałem wierzącego przez chrzest, staje się aktywne i odpowiednio ukierunkowane poprzez sakrament bierzmowania⁶¹ Jest to możliwe dzięki „udzieleniu energii Ducha Świętego”⁶² Owe energie Ducha Świętego zamieszkują w wierzących poprzez misterium bierzmowania. Podobnie jak cnoty, należy je rozumieć jako „nowy sposób przekazu, poprzez który psycho-cielesne zmysły i funkcje działają, gdy są wszczepione w Chrystusa i poruszane przez Ducha”⁶³

Wielkość mocy bierzmowania pozostaje długo ukryta, gdyż misterium to zazwyczaj udzielane jest w wieku niemowlęcym i trzeba czasu do osiągnięcia dojrzałości, aby mogła się ona objawić. Tych, którym udzielono sakramentów inicjacji, Duch Święty obdarza swymi darami według tego, jak chce (por. 1 Kor 12, 11)⁶⁴ Św. Mikołaj Kabasilas podkreśla, że „uczestnictwo w Duchu Świętym i Jego darach zależy w największym stopniu od świętego bierzmowania”⁶⁵ Niezależnie od czasu, po jakim w wierzącym objawia się duchowe dary, będące znamionami dokonującej się przemiany, to nie można być nieświadomym czy zapominać o tym, skąd wypływa źródło tej mocy⁶⁶ Dary Ducha Świętego, które w początkach istnienia Kościoła były udzielane poprzez nałożenie rąk apostołów, teraz przekazywane są poprzez namaszczenie świętym olejem.

Nie można zapominać, że sam Chrystus został namaszczony przez Ducha Świętego. Uczynił nas uczestnikami swego namaszczenia. Mamy udział nie tylko w Jego przebóstwionym ciele, ale w Nim samym, który „uniżył samego siebie, stawszy się posłusznym aż do śmierci – i to śmierci krzyżowej” (Flp 2, 8) i przez to dał nam przystęp do Boga Ojca. Duch Święty, który

⁶⁰ Yannaras. *The Elements of Faith* s. 134.

⁶¹ P. Nellias. *Deification in Christ. The Nature of the Human Person*. Transl. by Bishop Kallistos of Diokleia. Crestwood, N.Y. 1987 s. 124-125: „A person who through baptism has received new being in Christ acquires the new movement and activation of this being in accordance with Christ through the sacrament of chrismation”

⁶² Νικόλαος Καβάσιλας [Nicholaos Cabasilas]. *Περὶ τῆς ἐν Χριστῷ Ζωῆς* II § 22; por. *The Life in Christ* s. 106.

⁶³ Nellias. *Deification in Christ* s. 126.

⁶⁴ Por. Νικόλαος Καβάσιλας [Nicholaos Cabasilas]. *Περὶ τῆς ἐν Χριστῷ Ζωῆς* II § 22; por. *The Life in Christ* s. 107.

⁶⁵ Νικόλαος Καβάσιλας [Nicholaos Cabasilas]. *Περὶ τῆς ἐν Χριστῷ Ζωῆς* II § 22; por. *The Life in Christ* s. 110.

⁶⁶ Tamże.

został wylany na bierzmowanych, jest także Duchem przybrania za dzieci Boże (Duchem adopcji). To On wraz z naszym duchem daje świadectwo, że jesteśmy dziećmi Bożymi (por. Rz 8, 16) i nie przestaje wołać w naszych sercach: „Abba, Ojciec” (por. Rz 8, 15)⁶⁷ A zatem po bierzmowaniu stworzona natura staje się „nosicielem Boskości, ciała Chrystusa, namaszczonej naturą, ekklezjalną wspólnotą (gr. κοινωνία)”⁶⁸

3. Rzeczywisty udział we wspólnocie Kościoła

Św. Mikołaj Kabasilas był głęboko przekonany o wiecznej tożsamości, jaka istnieje między ciałem Jezusa jako Osoby i Kościołem, między energiami konkretnego ciała Pana i energiami udzielanymi za pośrednictwem sakramentów. Dzięki sakramentom, które należą do porządku Wcielenia Zbawiciela, chrześcijanie mają udział w Jego rzeczywistym Ciele: „Kościół jest reprezentowany w sakramentach nie w sposób symboliczny, ale tak jak członki (ciała) są reprezentowane w sercu, gałęzie w korzeniu czy też tak, jak Pan powiedział, latorośle w krzewie winnym. Nie mamy tutaj jedynie udziału w imieniu czy analogii przez podobieństwo, ale obiektywną tożsamość”⁶⁹ W komentarzu do tego tekstu grecki teolog Panayiotis Nellas słusznie zwraca uwagę, że obecność i działanie Chrystusa trwa w przestrzeni i czasie poprzez energię Ducha Świętego. Proces dynamicznego przyjmowania świata przez Chrystusa powoduje, że Kościół nie może być w sytuacji statycznej. Kościół jest rzeczywistością dynamiczną i przemieniającą, pozostającą w trwałym związku w czasie i przestrzeni ze swoją Głową. Ten związek jest niepomieszanym połączeniem w Chrystusie stworzonej i nie-stworzonej natury. Z tego względu przemianę, jaka dokonuje się poprzez sakramenty, które są w pewnym sensie przedłużeniem Wcielenia i zbawczych dzieł Pana, należy postrzegać w szerszej perspektywie chrystocentrycznej kosmologii, czyli tego, co św. Mikołaj Kabasilas nauczał na temat nowego stworzenia, świata całkowicie odnowionego oraz zorganizowanego i żyjącego jako ciało Chrystusa.

⁶⁷ Tamże s. 111-112.

⁶⁸ Nellas. *Deification in Christ* s. 142: „Chrismated created nature became a bearer of divinity, body of Christ, anointed nature, ecclesial communion”

⁶⁹ Νικόλαος Καβάσιλας [Nicholaos Cabasilas]. *Ἐξηγητικά τῆς Θείας Λειτουργίας*. PG 150, 452 CD; por. *A Commentary on the Divine Liturgy* 38. Transl. by J. M. Hussey, P. A. McNulty. London 1960 s. 91.

Dzięki sakramentom, będącym „bramą” i „drogą”, przez którą życie Boże wlewa się w stworzenie, dokonuje się wyzwolenie od grzechu i śmierci, a także uświęcenie⁷⁰ Św. Mikołaj Kabasilas odwołuje się do uprzywilejowanej w chrześcijaństwie wschodnim kategorii światłości, gdy opisuje przemianę, jaka dokonuje się w człowieku:

Poprzez święte Mistéria, jak poprzez okna, Słońce Sprawiedliwości wkracza w ten ciemny świat. Skazuje na śmierć to życie, które ogranicza się do tego świata, a wywyższa i wskrzesza to, które nie jest z tego świata. Światłość świata zwycięża ten świat, o czym świadczą słowa „Jam zwyciężył świat” (J 16, 33) i wprowadza trwałe i nieśmiertelne życie w śmiertelne ciało, które podlega zmienności⁷¹

Następnie podaje przykład z życia. Gdy do domu oświetlonego światłem lampy wejdzie światło słoneczne, to wówczas przyćmi światło lampy i przyciągnie spojrzenia wszystkich nań patrzących. Tak samo dzieje się, gdy jasność życia wchodzi poprzez mistéria i zamieszkuje w duszach wierzących, to przyćmiewa życie, które jest w ciele i piękno tego świata. Życie w Duchu bowiem przewycięża każdą pożądlivość ciała. Nauczał już o tym św. Paweł: „Postępujcie według ducha, a nie spełnicie pożądania ciała” (Ga 5, 16)⁷² Światłość życia objawia najdoskonalszą wiedzę o dobroci i miłości Boga do ludzi.

Czy może więc być większy dowód łaskawości i dobroci, jako tylko, że Ten, który obmywa wodą, również uwalnia duszę od wszelkiej nieczystości? Czyż Ten, który przez namaszczenie duszy krzyżmem, nie powinien obdarzyć ją królowaniem w Królestwie niebieskim? Czy też Ten, który jest Gospodarzem uczty nie powinien dać Swoje własne Ciało i Krew na pokarm?⁷³

– zapytywał retorycznie św. Mikołaj Kabasilas, aby z tym większą mocą świadczyć o wielkości przemiany, jaka dokonuje się w sakramentach inicjacji chrześcijańskiej i o nowości życia, które staje się udziałem wierzących poprzez zbawcze dzieło Chrystusa.

⁷⁰ Por. Nella s. *Deification in Christ* s. 142-144.

⁷¹ Νικόλαος Καβάσιλας [Nicholaos Cabasilas]. *Περὶ τῆς ἐν Χριστῷ Ζωῆς* I § 6; por. *The Life in Christ* s. 50.

⁷² Νικόλαος Καβάσιλας [Nicholaos Cabasilas]. *Περὶ τῆς ἐν Χριστῷ Ζωῆς* I § 6; *The Life in Christ* s. 50-51.

⁷³ Νικόλαος Καβάσιλας [Nicholaos Cabasilas]. *Περὶ τῆς ἐν Χριστῷ Ζωῆς* I § 6; *The Life in Christ* s. 51.

III. EUCHARYSTIA – PRZEMIENIAJĄCY DAR CIAŁA I KRWI PAŃSKIEJ

Dopełnieniem i ukoronowaniem sakramentów inicjacji chrześcijańskiej jest Komunia Święta. W pierwszych wiekach chrześcijaństwa nowo ochrzczeni przechodził od baptysterium do zgromadzenia eucharystycznego. W obecnych obrzędach sakramentów inicjacji do symboliki paschalnej nawiązuje trzykrotna procesja wokół chrzcielnicy. Po niej czytana jest perykopa z listu do Rzymian (Rz 6,3-11) i fragment z Ewangelii według św. Mateusza (Mt 28, 16-20). W praktyce pastoralnej rzadko zdarza się, by obrzędy chrztu i bierzmowania łączyły się z Boską Liturgią. Zazwyczaj po czytaniach ma miejsce krótka ektenia, która poprzedza udzielenie Komunii Świętej przechowywanej od ostatniej Boskiej Liturgii. Celebrację kończą modlitwy na rozesłanie i błogosławieństwo kapłana.

Św. Mikołaj Kabasilas był przekonany, że Chrystus jest obecny w każdym z trzech misterii inicjacji chrześcijańskiej, ale w różny sposób. Jego obecność w chrzcie polega na oczyszczeniu z nieprawości i nałożeniu na neofitę „Swej własnej formy” W bierzmowaniu „uaktywnia energie Ducha Świętego”, dla którego On sam ze względu na ciało stał się Skarbem. Przy stole eucharystycznym daje Swoje własne Ciało na pokarm, aby „przemieniło całkowicie tego, kto je spożywa, i upodobniło go do Niego”⁷⁴ Nawiązując do symboliki stworzenia człowieka znanej z Księgi Rodzaju, wyraził realizm tej przemiany w sposób następujący: „Glina nie jest już dłużej gliną, gdy otrzymała królewskie podobieństwo, ale stała się już Ciałem Króla”⁷⁵ Oznacza to, że Chrystus zamieszkał w nowo ochrzczonej i nowo ochrzczonej zamieszkał w Chrystusie. To zamieszkiwanie Chrystusa w człowieku i człowieka w Chrystusie św. Mikołaj Kabasilas opisuje, odwołując się do kategorii światła:

To, co otrzymujemy do naszych dusz, to nie są pojedyncze promyki, lecz sama kula słońca. Zamieszkujemy w Nim zatem i On zamieszkuje w nas oraz stajemy się jednym duchem z Nim. Dusza i ciało oraz wszelkie ich zdolności oraz organy stają się odtąd duchowe, gdyż nasze dusze, nasze ciała i krew są zjednoczone z Jego.⁷⁶

⁷⁴ Νικόλαος Καβάσιλας [Nicholaos Cabasilas]. *Περὶ τῆς ἐν Χριστῷ Ζωῆς* IV § 1; *The Life in Christ*, s. 113.

⁷⁵ Νικόλαος Καβάσιλας [Nicholaos Cabasilas]. *Περὶ τῆς ἐν Χριστῷ Ζωῆς* IV § 1, *The Life in Christ* s. 113-114.

⁷⁶ Νικόλαος Καβάσιλας [Nicholaos Cabasilas]. *Περὶ τῆς ἐν Χριστῷ Ζωῆς* IV § 2; *The Life in Christ* s. 115-116.

Eucharystia stanowi ukoronowanie włączenia w Kościół. Udział w Ciele i Krwi Pańskiej to nie tylko komunია wierzącego z Chrystusem, ale również wyraz wspólnoty (gr. *κοινωνία*) ze wszystkimi, którzy są członkami Jego Ciała. W odniesieniu do sakramentów inicjacji chrześcijańskiej oznacza to, że neofita poprzez Komunię Świętą nie tylko jednoczy się z Chrystusem, ale również ze wszystkimi, którzy wyznają Jego Imię. Doskonałość misterium Eucharystii jest nieporównanie większa od wszelkich innych świętych obrządków. Stąd też, zdaniem św. Mikołaja Kabasilasa, Eucharystia obdarza doskonałością pozostałe sakramenty⁷⁷

Kościół prawosławny zasadniczo zachował starochrześcijańską praktykę udzielania sakramentów inicjacji. Niestety nie do końca konsekwentnie, gdyż z pełnej celebracji Eucharystii pozostała tylko część komunijna. Z terapeutycznego punktu widzenia połączenie chrztu, bierzmowania i Eucharystii w jednym misterium wprowadzenia do Kościoła ma wielkie znaczenie, gdyż jednoznacznie odnosi się do Paschy Chrystusa.

*

Poprzez sakramenty inicjacji neofita zostaje uzdrowiony na poziomie natury. Zostaje on wszczepiony w Chrystusa i obdarzony mocą Ducha Świętego, dzięki czemu odnajduje swoje miejsce we wspólnocie Kościoła. Staje się dzieckiem Bożym, które jest powołane do szukania Królestwa Bożego i współdziałania z Lekarzem ciał i dusz na drodze zbawienia. Wejście do Kościoła poprzez misteria inicjacji chrześcijańskiej umożliwia dalszy proces leczenia całego człowieka (czyli jego ducha, duszy i ciała). Dokonywać to się może poprzez udział w pozostałych sakramentach, które przyczyniają się do coraz bliższego zjednoczenia z Bogiem miłującym człowieka (gr. *Φιλάνθρωπος*).

BIBLIOGRAFIA

- Bułgakow S.: *Prawosławie. Zarys nauki Kościoła prawosławnego*. Przeł. H. Paprocki. Białystok–Warszawa 1992.
- Calivas A. C.: *Życie sakramentalne*. W: *Prawosławie. Światło wiary i źródło doświadczenia*. Red. K. Leśniewski i J. Leśniewska. Lublin 1999 s. 175-209.
- Χρήστου Π. Κ.: *Γρηγορίου του Παλαμά Σαγγράμματα*. Τ. 2. Θεσσαλονίκη 1966.

⁷⁷ Νικόλαος Καβάσιλας [Nicholaos Cabasilas]. *Περὶ τῆς ἐν Χριστῷ Ζωῆς* I § 3; *The Life in Christ* s. 116.

- Διάδοχος Φωτικῆς [Diadoch z Fotiki]. *Κεφάλαια πρακτικὰ γνώσεως καὶ διακρίσεως πνευματικῆς* [O duchowym poznaniu i rozróżnianiu]. W: *Φιλοκαλία τῶν ἱερῶν νηπτικῶν. Τόμος Α΄*. Ἀθῆναι 1982 s. 236-273.
- FitzGerald Th.: *The Orthodox Rite of Christian Initiation*. „St Vladimir’s Theological Quarterly” 32:1988) No 4 s. 309-327.
- Grzegorz Palamas.: *Homilia 3, PG 151, 32-48; Homilia 16, PG 151, 189-220; Homilia 29, PG 151, 364-376; Homilia 30, PG 151, 376-388; Homilia 41, PG 151, 513-525.*
- Grzegorz z Nazjanzu.: *O świętym chrzcie*, PG 36, 360-425. W: *Święty Grzegorz z Nazjanzu. Mowy wybrane*. Warszawa 1967 s. 437-463.
- Hierotheos, Metropolitan of Nafpaktos: *Saint Gregory Palamas as a Hagiorite*. Transl. by E. Williams. Levia 1997.
- Jan Damasceniński: *Wykład wiary prawdziwej*. Przeł. B. Wojkowski, Warszawa 1969.
- Μάξιμος Ὁμολογητῆς [św. Maksym Wyznawca]. *Περὶ θεολογίας καὶ τῆς ἐνσαρκοῦ οἰκονομίας τοῦ υἱοῦ τοῦ Θεοῦ* [Pierwsza centuria o teologii]. W: *Φιλοκαλία τῶν ἱερῶν νηπτικῶν. Τόμος Β΄*. Ἀθῆναι 1984 s. 52-68.
- Meyendorff J.: *A Study of Gregory Palamas*. Leighton Buzzard, Beds 1974²
- Mantzariadis G. I.: *Przebóstwienie człowieka. Nauka świętego Grzegorza Palamasa w świetle tradycji prawosławnej*. Przeł. I. Czackowska. Lublin 1997.
- Nellas P.: *Deification in Christ. The Nature of the Human Person*. Transl. by Bishop Kallistos of Diokleia. Crestwood, NY 1987.
- Νικητάς Σπηθάτος [Niketas Stethatos]. *Τρίτη γνωστικῶν κεφαλαίων ἑκατοντάς περὶ ἀγάπης καὶ τελειώσεως βίου* [O duchowej wiedzy, miłości i doskonałości życia]. W: *Φιλοκαλία τῶν ἱερῶν νηπτικῶν. Τόμος Γ΄*. Ἀθῆναι 1991 s. 326-355.
- Νικόλαος Καβάσιλας [Nicholaos Cabasilas]. *Ἑρμηνεία τῆς Θείας Λειτουργίας* [Komentarz do Boskiej Liturgii]. PG 150, 452-492; *A Commentary on the Divine Liturgy*, transl. by J.M. Hussey, P.A. McNulty, London 1960.
- *Περὶ τῆς ἐν Χριστῷ Ζωῆς* [O życiu w Chrystusie] PG 150, 493-727; *The Life in Christ*. transl. by C. J. deCatanzaro. Crestwood NY 1974.
- Schmemann A.: *Za życie świata*. Przeł. A. Kempki. Warszawa 1988.
- Συμεών Νέος Θεολόγος [Symeon Nowy Teolog]. *Κεφάλαια πρακτικὰ καὶ θεολογικά* [Rozdziały praktyczne i teologiczne]. W: *Φιλοκαλία τῶν ἱερῶν νηπτικῶν. Τόμος Γ΄*. Ἀθῆναι 1991 s. 237-270.
- Требник. Часть А. Москва 1991.
- Yannaras Ch.: *The Elements of Faith. An Introduction to Orthodox Theology*. Edinburgh 1991.
- *The Freedom of Morality*. Transl. by E. Briere. Crestwood, NY 1984.
- Vlachos H.: *Orthodox Spirituality. A Brief Introduction*. Transl. by E. Mavromichali. Levia 1994.
- Ware K.: *Kościół prawosławny*. Przeł. W. Misijuk. Białystok 2002.

MYSTERIES OF CHRISTIAN INITIATION
IN SPIRITUAL TRADITION OF ORTHODOXY

S u m m a r y

The sacraments are called the holy mysteries in the Orthodox Church. There are transmitted various kinds of grace (redemptive, sanctifying or deifying) by them. Those institutions of the Church have been established by God Himself. From the Orthodox point of view the holy mysteries are inseparable from the spiritual life of the Church. An active participation in the sacraments is very important in spiritual progress of every Christian and the whole community of believers. The holy mysteries play a vital role in the process of spiritual healing of human being.

The author's attempt is to present the mysteries of Christian Initiation in connection to Orthodox spiritual tradition. The basic presupposition of such a description was the conviction that through sacraments, the uncreated grace and energy of God enters human heart. Baptism, the first sacrament including into the Church, is a beginning of new life. It renews the image and resemblance of God. Some spiritual writers considered Baptism as the "first resurrection" possible by the power of the Holy Spirit. In the Initiation rite of the Orthodox Church, the continuity between Baptism and Chrismation is maintained. By this mystery the newly baptized person receive the "stamp (Gr. σφράγις) of the Holy Spirit" It is ones personal Pentecost. There is also Christological dimension of Chrismation, namely putting on Christ, which is the evidence of maintaining the Trinitarian balance. The new member of the Church becomes a child of God and has real participation in the relationship (Gr. κοινωνία) of the faithful. The fulfilling and crowning of the mysteries of Christian initiation is the Holy Communion. It is the transforming gift of the Body and Blood of Christ. Neophyte in this way not only has been united with Christ, but also with all members of His Body. The Orthodox Church has preserved the very old Tradition of the Primitive Church of distributing the first three sacraments, but she reduced the full celebration of the Eucharist to the Communion part. The full entrance into the Church by the mysteries of Christian initiation opens for every faithful the possibility of healing of human spirit, soul and body in all other sacraments.

Summarized by Krzysztof Leśniewski

Słowa kluczowe: sakramenty, chrzest, bierzmowanie, Eucharystia, duchowość prawosławna.

Key words: sacraments, Baptism, Confirmation, the Eucharist, Orthodox spirituality.